

SLIKA OBGLAVLJENJE SV. JANEZA KRSTNIKA IN STRANSKA OLTARJA V CERKVI SV. JANEZA OB BOHINJSKEM JEZERU

Ksenija Rozman, Ljubljana

Tabelno sliko v desnem stranskem oltarju cerkve Sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru (sl. 5) *Obglavljenje sv. Janeza Krstnika*, tempera na lesu, 90 x 64 cm, datirata v čas okoli leta 1635 dva podatka: škof in vizitator Rinaldo Scarlich je 1631 pregledal cerkveno stanje in ukazal podreti stranska oltarja, ki sta bila bržkone še gotska.¹ Leto 1631 je torej čas, ko so se morali začeti ukvarjati z mislijo za naročilo dveh novih oltarjev s slikama.

Podoba obglavljenja je vdellana v glavno nišo "zlatega" oltarja z napisom na predeli in letnico: *S. JOANES ORA PRO NOBIS 1635*.

Druga opora za datiranje oltarja in slike je vizitatorjev zapis iz leta 1653, ki že omenja sliko *Obglavljenje Janeza Krstnika*.² Očitno so jo do takrat že oskrbeli in letnica 1653 postane *datum ante quem* tako za nastanek oltarja kot tudi za nastanek slike.

Podoba obglavljenja sv. Janeza Krstnika zajema v prvem planu rablja s Krstnikovo glavo, ki jo polaga na Salomin krožnik, na levi strani se v krčih zvija Krstnikovo truplo in na levi v ozadju ječe čepi priklenjen jetnik. Pogled zdrsnje iz jetniškega prostora v ozadje do mize, kjer sedita Herod in Herodiada, Saloma pa jima prinaša mučenikovo glavo na krožniku ob zvokih glasbe (trije piskači na balkonu). Skozi zamreženo jetniško okno vidimo na desni renesančno stavbo in balkon, prek katerega gledata ženi na ulico ali dvorišče.

Že mere in oblika slike - pokončni pravokotnik -, renesančni motivi (perspektivično, čeprav nerodno podan, poglobljen prostor z manieristično zaznamovanim begom v prostor, nadalje arhitekturni elementi, kot so polkrožno zaključene okenske odprtine in vrata, baldahin, stebri, pohišstvo

¹ *Visitatio 1631*, fasc. 27, fol. 1449 versus, NŠALj.- Objavljeno tudi v Ana Lavrič: *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija: 1631-1632*, Acta ecclesiastica Sloveniae, 12, Ljubljana 1990, p. 206, pogl. 4.

² *Visitatio 1653*, 19. avgust, NŠALj, KAL 22/4a.- Objavljeno tudi v Ludovik Modest Golia: *Regeste Škofijskega arhiva v Ljubljani*, II, Ljubljana 1957, p. 140, št. 292 [tipkopis, en primerek hrani Inštitut Franceta Steleta, SAZU].

in noša) in plastično, anatomsko oblikovana telesa opirajo datiranje slike na začetek 17. stoletja. Datum na predeli namiguje na čas okoli leta 1635. Za vpliv renesančnega časa govori tudi barvna skala: travnato zelena, zamolko rdeča barva, rumena, senčena s pomarančno, okrasta, modra, siva in črna. Vse te barve in v takih odtenkih, kakršne najdemo na bohinjski tabelni sliki, srečamo tudi na sočasnih freskah pri nas.

O tabelni sliki *Obglavljenje Janeza Krstnika* je obširno pisala Blaženka First,³ ki ji dolgujemo imenitno razrešitev te slike kot posnetka po grafiki Jana Sadelerja (Bruxelles 1550 - Benetke 1600) (sl. 6). Vendar tudi Sadelerjev bakrorez iz okoli leta 1580 ni izviren, saj je posnel delo flamskega slikarja Martena de Vosa (Antwerpen 1532 - Antwerpen 1603).

S to ugotovitvijo Blaženke First se je zdelo, da je stvar končana in da se lahko znova zadovoljimo z resnico, da je bilo pri nas dosti umetnin posnetih po grafičnih predlogah - in še to z nekaj desetletno zamudo. Firstova s svojimi zanesljivimi najdbami odkriva pritek grafičnega gradiva na naše ozemlje zlasti v 17. stoletju,⁴ kot se je to nekoč posrečilo za srednjeveško stensko slikarstvo prof. Steletu.⁵

V katalogu razstave o umetnosti genovske republike⁶ je Mary Newcome Schleier objavila upodobitev *Obglavljenje Janeza Krstnika*, delo Giovannija Battista Castella, imen. Il Genovese, gvaš na pergamentu, 24 x 19,1 cm, danes last Walterja Leesa v Londonu (sl. 7). Castellova miniatura je datirana z letnico 1582 na kamnu rustičnega slopa v sredini kompozicije in je najzgodnejše umetnikovo delo.

Giovanni Battista Castello (Genova 1547 - Genova 1639), sin zlatarja in učenec Luca Cambiasa, je bil znan kot nenavadno natančen miniaturist. Pogosto so njegovo delo zamenjevali s Klovičevim. Okoli leta 1606 je veljal za enega najslavnejših genovskih umetnikov.

Mary Newcome Schleier opozarja na Castellovo seznanjenost s severnjaškim naturalizmom, ki odseva s te miniature, in na možnost, da je bila kompozicija posneta po nekem grafičnem listu.⁷ K temu sklepu jo je napeljal soroden posnetek kompozicije *Obglavljenje Janeza Krstnika* (sl. 8) na keramičnem krožniku iz okoli 1610-1625.⁸ Krožnik izvira iz šole slavnega

³ Blaženka First, Ikonografski viri za sliko v stranskih oltarjih cerkve sv. Janeza v Bohinju, *ZUZ*, n.v., XXVIII, 1992, p. 61 in sl. 21 in 22 (od tod citirano First, 1992).

⁴ First, 1992 in članek v pričujoči številka *Zbornika*.

⁵ France Stelè, Vpliv Mojstra E. S. v slovenskih freskah 2. polovice 15. stoletja, *Šišičev zbornik*, 1929, pp. 267-274.

⁶ *Kunst in der Republik Genua: 1528-1815*, Schirm Kunsthalle, Frankfurt 1992, p. 56, kat. št. 6, sl. 6 [katalog je izšel tudi v italijanščini ob razstavi 1992 v Genovi].

⁷ V pismu, dat. Berlin, 15. sept. 1994, mi je gospa Mary Newcome Schleier sporočila, da jo je g. Hugo Chapman, Christie's London, po izidu kataloga opozoril na grafiko Jana Sadelerja, kar kaže, kako je bila ta kompozicija mnogokrat ponovljena v nešteti krajih in raznih tehnikah.

⁸ Cf. op. 6.- Ovalni, barvast keramični krožnik z reliefno upodobitvijo, 28,2 x 21,6 cm, The Art Institute of Chicago, Atlan Ceramic Club Fund, 1969. 235.

francoskega keramičarja in pisca o filozofskih, geoloških in keramičnih vedah Bernarda Palissyja (ok. 1510 - Pariz 1590), po katerem imenujejo vrsto izdelkov "krožniki palissy". Na chichaškem keramičnem krožniku je upodobljen le prvi plan predloge z obglavljenim svetnikom in rabljem. Nemški zlatar Melchior Suez (Sorez), ki je delal v Genovi med 1591-1603, pa je oba prizora z grafike - obglavljenje v ječi in gostijo v ozadju - uporabil za enega od prizorov mučenikov na srebrnem antependiju iz časa med 1599-1601, imenovanem *Paliotto del Corpus Domini*. Antependij je bil nekoč v cerkvi sv. Lovrenca v Genovi, danes pa ga hranijo v zakladnici genovske stolnice.

Bohinjska slika *Obglavljenje Janeza Krstnika* iz okoli 1635 dokazuje zemljepisno in časovno razširjenost vzorca od izvirne umetnine Flamca Martena de Vosa prek flamskega bakrorezca Jana Sadelerja do danes znanih uporabnikov in posnemovalcev: Giovanni Battista Castello leta 1582 za miniaturo na pergamentu, London; Melchior Suez med 1599 do 1601 za srebrni antependij v stolnici v Genovi, danes v zakladnici; neznan keramičar francoske Palissyjeve šole za ovalni keramični krožnik med 1610 do 1625, danes v Chicagu; neznan slikar okoli 1635 za sliko stranskega oltarja v cerkvi sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru.

Zanimivo je, kako so črno-belo grafično predlogo v barve prelili posamični umetniki: Castello je Salomi nadel rdečkasto in modro haljo, francoski keramičar jo je oblekel v modro haljo, bohinjski v rdečo in zelen oprsnik. Prav tako je vsak umetnik-posnemovalec po svoje ravnal pri barvah oblačil drugih figur.

Stranska oltarja in odprta vprašanja

Bohinjska tabelna slika znova odpira nekaj vprašanj. Očitno je ista roka, ki je ustvarila oltarno sliko (sl. 5), poslikala tudi atiko s polfiguro *Janeza Krstnika z Jagnjetom božjim* in na levi strani v ozadju *Krst v Jordanu*. Ista roka, na katero lahko sklepamo po stilnih značilnostih, je opremila tudi podstavke stebrov. Levi podstavek stebra je na zunanji strani poslikan z dopasno sv. *Magdaleno* z razpuščenimi lasmi in mrtvaško glavo; na čelni strani podstavka je zapisan Kristusov monogram IHS, nad monogramom je križ in pod monogramom srce z viticami in cvetovi; notranji strani levega in desnega podstavka okrašujeta angelski glavici s spletom sadja (*feston*). Na čelni strani desnega stebrnega podstavka je Marijin monogram MAR. Predela je poslikana z upodobitvijo *Simon pomaga Kristusu nositi križ*. Vprašanje je, če ni slikar uporabil tudi za te prizore grafične ali kakšne druge predloge: lahko je bil le ustvarjalec slik ali pa tudi drugega slikarskega dela na tem oltarju, kar bi verjela, ker najdemo isti kolorit na renesančno kaneliranih stebrih in na levem krilu; lahko je bil tudi kiparsko-arhitekturni del oltarja izdelan - vsaj v večji meri - po predlogah in je bil oltar naročen (kje naročen, kdo ga je naročil?) in pripeljan v Bohinj, lahko pa ga je izdelala neka lokalna delavnica (katera in kje?), dobro opremljena s predlogami.

Blaženka First je našla tudi grafično predlogo za oljno oltarno sliko evangeljskega oltarja (levi stranski oltar) s podobo *Marijinega oznanjenja*, na kateri

je v sredini naslikano *Obiskovanje (Srečanje Marije s sv. Elizabeto)*⁹ (sl. 9). Oznanjenje je posneto po grafiki Flamca Shelteja à Boswert (Bolsward 1586 - Antwerpen?), vendar je tudi Shelte à Boswert posnel vzor, t. j. upodobitev Gerarda Seghersa (Antwerpen 1591 - Antwerpen 1651). Motiv *Obiskovanja* so povzeli mnogi grafiki po originalni sliki Federica Baroccija.¹⁰

Nekoč sem zapisala,¹¹ da bi levi stranski oltar s podobo Marijinega oznanjenja nastal malo pozneje, okoli 1640, kot desni (listni) oltar iz 1635, slika pa je bila ob razstavi 17. stoletja na Slovenskem celo datirana, čeprav z vprašanjem, okoli leta 1680.¹²

Če natančno primerjamo oba stranska oltarja, vidimo, da sta grajena v sorodnem razmerju višine do širine. Na obeh najdemo enake profile, zoreze, motive "vloženih kamnov", izrezljane glavice istega tipa oziroma delo iste roke (glavica na desnem oltarju nad stranskim krilom in glavici na levem oltarju nad stebroma). Opazimo tudi, da gre za isto barvo na modrih ozadjih s sivkasto belo naslikanimi viticami in predvsem za isto slikarsko roko, ki je poslikala podstavke stebrov in obe predeli (na desnem oltarju *Simon pomaga Kristusu nositi križ*, na levem *Kristusovo rojstvo*) in obe atiki (na desni *Janez Krstnik*, na levi *Janez Evangelist*). Delo iste roke izdaja oblikovanje figur in zlasti naslikanih arhitektur (hlevček na predeli levega oltarja in poslopje na predeli desnega stranskega oltarja). Profesor Stelè si je že leta 1921(!) zapisal v svojo beležnico: "Oba stranska oltarja izgledata iz iste delavnice".¹³

Velja se spomniti negodovanja vizitatorja iz leta 1653, ki je pri pregledu cerkve ugotovil:¹⁴ Oltar na listni strani (desni stranski oltar) je bil posvečen sv. Elizabeti, vendar je imel v glavni niši sliko *Obglavljenje sv. Janeza Krstnika*, v atiki pa sliko *sv. Janeza Evangelista* - bil je torej opremljen s slikami, kot je še danes. Vizitator je ugotovil, da ni nikakršnega sledu o sv. Elizabeti, ki ji je bil oltar posvečen.

Oltar na evangelijski strani je bil posvečen sv. Janezu. Vizitator ne pove, kateremu sv. Janezu,¹⁵ vendar omeni, da je imel kot glavno sliko Oznanjenje blažene device Marije, v atiki pa podobo sv. Janeza Evangelista. Obe sliki zasledimo še danes. Na temelju vizitatorjeve omembe slik moremo bržkone sklepati, da je tudi oljna slika *Marijino oznanjenje* vsaj leta 1653 že visela v levem stranskem oltarju.

⁹ First, 1992, p. 68 in sl. 28-38.

¹⁰ First, 1992, p. 70 in sl. 28-38.

¹¹ Ksenija Rozman: *Cerkev sv. Janeza Krstnika v Bohinju*, Vodniki, 129, Ljubljana 1984, p. 28.

¹² *Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem*, I, Ljubljana 1968, p. 144, kat. št. 66, sl. 100.

¹³ France Stelè, *Zapiski*, VI, 11.7.1921, pp. 21-24. [Tipkopis po neobjavljenih rokopisnih beležnicah, hranjen v kartoteki Inštituta Franceta Steleta, Ljubljana, SAZU.]

¹⁴ *Visitatio 1653*, avgust 19, Regeste Kapiteljskega arhiva v Ljubljani, KAL 22/4a.- Objavljeno tudi v Ludovik Modest Golia: *Regeste Škofjskega arhiva v Ljubljani*, zv. II, Ljubljana 1957, p. 140, št. 292.

¹⁵ Bržkone gre za oltar sv. Janeza Evangelista, ker je bil glavni oltar posvečen cerkvenemu patronu Janezu Krstniku.

Zmešnjava vizitatorju ni bila všeč, zato je zahteval, naj vse slike opremijo z imeni oltarjev.¹⁶ Napis na desnem stranskem oltarju - *S. Joannes ora pro nobis 1635* - je morda že v skladu s to zapovedjo, čeprav mislim, da ga je zapisala roka, ki je poslikala oltar leta 1635 in ki je naslikala glavno oltarno sliko *Obglavljenje sv. Janeza Krstnika*. Na levem stranskem oltarju zaenkrat ne vidimo nikakršnega napisa.

Zamenjavo naslikanih podob na bohinjskih stranskih oltarjih je lahko povzročilo nenatančno naročilo neki oddaljeni rezbarski in slikarski delavnici ali pa ta delavnica naročila ni izpolnila. Mogoče je domnevati, da so *Obiskovanje* (Srečanje Marije s sv. Elizabeto) na levem stranskem oltarju pozneje doslikali, in sicer kot "naslikano sličico na sliki" Oznanjenja, ko so ugotovili, da sv. Elizabeta nima podobe ne na njej posvečenem oltarju ne kje drugje. Kljub tej možnosti mislim, da je celotna slika *Oznanjenja* vendarle nastala hkrati. Blaženka First je za to sliko opomnila, da je bilo platno bržkone ob spodnjem robu odrezano in prikrojeno meram oltarne odprtine.¹⁷ Zna biti, da je tako. Neodgovorjeno pa še vedno ostaja vprašanje, zakaj je ena oltarna slika tabelna in v merah pokončnega pravokotnika, druga pa je oljna in zgoraj polkrožno zaključena. Mislim, da lahko tudi sliko *Oznanjenja* štejemo za izdelek okrog leta 1635, pri čemer imamo v mislih delavnico z bogato zbirko predlog za slikarske in rezbarske izdelke.

¹⁶ "... cum titulo altaris". Mišljeni sta imeni svetnikov, ki sta jima bila oltarja posvečena, t.j. sv. Elizabeti in sv. Janezu (Evangelistu).

¹⁷ First, 1992, p. 68, op. 28.

DAS ALTARBILD DIE ENTHAUPUNG JOHANNES DES TÄUFERS,
UND DIE SEITENALTÄRE IN DER ST. JOHANNES-KIRCHE
AM SEE VON BOHINJ

Den rechten Seitenaltar der St. Johanneskirche am See von Bohinj datiert die Jahreszahl 1635 auf seiner Predella. Die mit Temperafarben auf Holz gemalte *Enthauptung Johannes des Täufers* in der Hauptnische stammt aus der selben Zeit und wurde, wie bereits Blaženka First 1992 feststellte, nach Jan Sadelers I. Kupferstich von Martens de Vos Gemälde geschaffen.

Dazu nun einige Anmerkungen über die Künstler, die zu verschiedenen Zeitpunkten in verschiedenen Techniken die Komposition dieser Enthauptung übernommen hatten: 1.) Giovanni Battista Castello gen. Il Genovese verwendete sie 1582 für eine Miniatur auf Pergament, die sich heute in der Sammlung Walter Lees in London befindet. 2.) Dem deutschen Goldschmied Melchior Suez (Sorez) diente J. Sadelers I. Vorlage für den silbernen Altarvorsatz *paliotto del Corpus Domini*, den er von 1599 bis 1601 für San Lorenzo in Genua schuf und der heute in der Genueser Domschatzkammer aufbewahrt wird. 3.) Ein unbekannter Keramiker der Schule Bernard Palissy arbeitete zwischen 1610 und 1625 einen farbig glasierten ovalen Schmuckteller, der sich heute im The Art Institute of Chicago befindet. Die drei Werke führt Mary Newcome Schleier zwar auf S. 56 des Katalogs zur Ausstellung *Kunst in der Republik Genua*, Frankfurt 1992, an, ohne jedoch auf ihre Abhängigkeit von J. Sadelers I. Stich einzugehen.

Durch ihre Proportionen, Stilmerkmale, die Bemalung der Attiken und Staffeln und gewisse Einzelheiten der geschnitzten Ornamente und Engelsköpfe sind die beiden Seitenaltäre in Bohinj als Arbeiten ein und derselben Werkstatt in der Zeit um 1635 zu erkennen. Die Verfasserin war einst der Meinung, daß der linke Altar etwas jünger als der rechte wäre und daß das Verkündigungsbild im linken Altar aus der Zeit um 1680 stammen könnte. Als Werke einer Werkstatt erkannte die beiden Altäre bereits France Stelè 1921, und vermerkte dies in seinem *Notizbuch* (die Notiz blieb bisher unveröffentlicht).

Blaženka First stellte 1992 auch für diese in Öl auf Leinwand gemalte *Verkündigung* mit der als "Bild im Bild" eingefügten *Heimsuchung* die graphischen Vorlagen fest. Bei der Verkündigung ist es Shelte à Boswerts Stich nach Gerard Seghers, für die Heimsuchung kommen Blätter einer Reihe von Stechern in Frage, die das Bild Federico Baroccis gestochen haben.

Bei der Visitation der Kirche im Jahre 1631 hatte der Visitor Rinaldo Scarlichi die Entfernung der beiden - wahrscheinlich noch gotischen - Seitenaltäre veranlaßt und den Auftrag gegeben, sie durch neue zu ersetzen. Der Visitor im Jahre 1653 fand dann jene Verwirrung vor, die bis heute nicht behoben wurde: in der Altarnische des rechten, der hl. Elisabeth geweihten Seitenaltars befindet sich das Bild der *Enthauptung Johannes d. Täufers* und in der Attika das Brustbild *Johannes des Täufers* mit dem Lamm Gottes. Im linken, dem hl. Johannes geweihten Seitenaltar (der Visitor erwähnt nicht, um welchen Johannes es sich handelt, wahrscheinlich war es aber der Evangelist) zeigt das Altarblatt die *Verkündigung Mariens* und erst das Bild in der Attika den Johannes Evangelista.

Allen Anschein nach entstanden die beiden Altäre in einer Werkstatt, die gut mit Vorlagenstichen ausgestattet war. Doch bisher konnten weder weitere Werke dieser Werkstatt gefunden, noch ihr Standort bzw. Wirkungskreis festgestellt werden.